

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE

Teză de doctorat

**Imaginea țiganilor în cultura săsească în secolele
XVIII-XIX**

- Rezumat -

Coordonator:
Prof. univ. dr. Ladislau Gyémánt

Doctorand:
Marian Zăloagă

2011

Cuprins:

1.Introducere

1.1.Școli contemporane și maniere de investigare. Scurtă privire critică	2
1.2.Țiganul în producția de cunoaștere transilvană din ultimul secol.....	11
1.3. Mirajul imitației și alternativele unei viziuni comparate	26

2.Căutând originea, cartografiind etnicitatea, certificând străinătatea țiganilor transilvăneni în secolele XVIII-XIX.....

2.1.Explorarea identității în spațiul cultural german: genuri, științe și curente ideologice.....	33
2.1.1.Curente (pre)antropologice în veacurile XVIII-XIX	33
2.2. În căutarea erudită a identității de sine și a celorlalți: orientalismul german în secolele XVIII-XIX	38
2.3.Ce este un țigan? Între imagerie și originea unor sintagme identificatoare.....	41
2.3.1.Etichete, exonime și dezbateri influente în definirea țiganului azi.....	42
2.3.2.Social și național în procesul de ierarhizare a popoarelor. Locul originii țiganilor în procesul de autodefinire a comunității reflectoare	46
2.3.3.Cunoaștere și ideologie în desemnarea țiganilor.....	46
2.3.4.Demonstrații cu pretenții științifice. Discurs erudit și reinventarea originilor și a etnicității țiganilor	49
2.4 Heterodesemnarea <i>celuilalt</i> în Transilvania secolelor XVIII-XIX: puncte de referință majore	59
2.4.1.Sașii transilvăneni despre originea țiganilor.....	62
2.4.2.Momentul <i>Wlisko</i> și „bunul sălbatic” oriental/transilvan.....	82

3.Despre viața religioasă a țiganilor transilvăneni în cultura săsească din secolele XVIII-XIX.....

3.1.Funcționalitatea istorico-antropologică a identității religioase. Considerații generale și posibilități analitice	88
3.1.2.Amprente identitar - confesionale ale religiozității creștine.....	89
3.2.Între devianță religioasă și necredință – țiganul în societatea europeană.....	93
3.2.1.Cadre creștine. Despre cunoașterea și reflectarea țiganului în Europa.....	94
3.2.1.1.Rațiunile și evoluția unei heteroimagini.....	94
3.2.1.2. Născocirea unei auto - identități. De la redempțiune la intenția edificatoare (țiganii ca pelerini sau surghiuniți religioși).....	101
3.3. Identitatea și alteritatea religioasă în cadru transilvan. Juridic și confesional în Transilvania secolelor XVII-XIX	104
3.3.1Toleranța ca principiu politic și cultural și țiganii transilvăneni	106
3.4.De la apartenența formală la negarea unei oneste afiliații confesionale: un prim nivel al monitorizării identității confesionale țigănești în discursul săsesc.....	108
3.5.Priviri antropologice: religia păgânilor primitivi	120
3.5.1.O tranziție cu multe reculeri: de la negație la păgânism, la formula primitivismului sincretic.....	121

4.Primitivul sau/și asocialul - țiganul ca rătăcitor.....

4.1.Nomadul în discursul cultural european al secolelor XVIII-XIX.....	130
4.2.Paradigme în context transilvan. Orientalismul domestic și relevanța <i>tropului</i> „nomadism”.....	135
4.3.De la nomadul primitiv la vagabondul ca expresie a asocialului.....	145
4.4. Perspective săsești: nomadismul de la anomie culturală la înregistrarea într-o grilă criminală.....	152
5.Delincvența esențializată și reprezentarea țiganului în cultura săsească.....	176
5.1.Acte anomice, deviate sau criminale: mizele lor sociale și modalitățile de reprimare.....	177
5.1.1.Sursele creării deviantului/criminalului.....	178
5.2.Crima și alteritatea în (pre)modernitate. Cadre culturale și paradigme analitice.....	181
5.2.1.Fundamentele ideologice ale reprezentării și practica cotidiană a supravegherii și implementării.....	184
5.3.Discursuri dilematice: posturi ale devianței sociale și interesul pentru etnicitatea criminalilor	187
5.4.Discursul juridic provincial și delincvențele țiganului	191
5.5. Caracteriologii naționale și profiluri delincvente în producțiile etnografice săsești.....	196
5.6. Insolitul producțiilor mass media și devianța/crima cotidiană.....	202
5.7.Prolegomene la un repertoriu criminalizat.....	202
5.7.1.Presa transilvăneană și țiganul criminalizat: privire stilistică și cantitativă.....	204
5.7.2.Narațiuni criminale și reacțiile oficiale în presa săsească.....	206
5.7.2.1.Țiganul ca autor al falsurilor și a altor înșelăciuni.....	214
5.7.2.2.Țiganul și pericolul incendiilor.....	219
5.7.2.3.O angoasă aparte: răpirile copiilor	221
6.Țiganca transilvană - între real și imaginar	230
6.1.Alteritatea feminină: între categoriile de gen, clasă și etnicitate.....	230
6.2.Dimensiunea relațională a imaginii țigăncii	232
6.3.Țiganca ca membră a unui (micro)grup disprețuit – optici europene și voci transilvane.....	234
6.3.1.Locul femeii în cultura țigănească.....	242
6.3.2.De la o subcultură a sărăciei și un registru ocupațional defăimat, la o cultură feminină a crimei.....	249
6.3.3.Țiganca și lumea ocultă - proiecții hetero – identitare.....	256
6.3.3.1.O dilemă: Profeta dezastrelor, protectoarea căminelor ori preteasa pre/ne-creștină?.....	259
7. Rapsodul transilvan.....	269
7.1.Muzica țigănească între agende culturale, subiectivitate și producția externă de discurs heteroidentitar.....	269
7.2.Muzica ca alternativă ocupațională a săracului și nomadului	273
7.3.(In)/(Con)-firmarea unui tipar cognitiv în gamă (post)iluministă: Țiganii muzicanți transilvani.....	275

7.3.1.Diversitatea regională a țiganului transilvan. O meserie etnicizată într-o lume tradițională.....	279
7.4. Muzica ca o vocație esențializată: de la expresia propriei identități etnice la formula hibridizărilor naționale	288
7.5.Muzica „ungurească – țigănească” un hibridaj stigmatizant.....	295
7.5.1.Țiganul muzicant ca <i>medium</i> pentru un mesajul politic: de la o identitate rănită la una concurențială	304
7.5.2. Rapsodul țigan și agenda politică a normativilor: de la celebrarea unității la cântarea revoltei.....	307
7.6.De la adversitate la o cale de compromis: muzica săsească și capelele țigănești.....	315
8.Țiganul în chipuri: imagistica etnografică între tradiție și modernitate.....	323
8.1.Imaginea ca text. Transformări tehnice și discursuri culturale în căutarea autenticității.....	323
8.2.Reprezentarea (foto)grafică în serviciul științei (de mase).....	327
8.3. Țiganii transilvani în cultura vizuală săsească din secolele XVIII-XIX.....	329
8.3.1.Țiganul transilvan în materialul iconografic: profiluri socio-profesionale și mizele sale etnografice.....	332
9.Concluzii.....	366
10.Bibliografie	369

Cuvinte cheie: țigani, sași, alteritate, orientalizare, disciplinare socială, producție de cunoaștere, stereotipii, prejudecăți, marginalizare.

Rezumat:

Literatura dedicată studiului romilor/țiganilor devine din an în an tot mai bogată, fapt ce demonstrează un interes foarte larg pentru un subiect adesea exotizat, dar, imposibil de neglijat în modernitatea clasică sau post-modernitate. Școlile apusene, în principal cea germană, anglo-americană, franceză și italiană, dețin în continuare o poziție dominantă în producția de cunoaștere care, din punct de vedere paradigmatic, este extrem de variată. Nu sunt de neglijat nici contribuțiile școlii maghiare, slovace ori a celei bulgare, cu ale lor demonstrații tot mai consistente, la rândul lor, influențate de contactul cu literatura germană și anglo-americană. Existența și/sau cultivarea unei tradiții în domeniul abordărilor etnografice, de istorie socială, sau sociologice sunt factorii justificativi ale unui incontestabil avans în acest domeniu. Deși materialul de studiu este predominant în spațiul României de astăzi și chiar dacă acesta a devenit un „laborator” obligatoriu pentru etapele de documentare empirică pentru mulți dintre cei

implicații în cunoașterea diferitelor fațete ale problematicii, până de curând, la noi bibliografia din jurul temei a fost destul de precară, mai precis, segmentată. Subiectul a fost o bună perioadă nesocotit – din rațiuni politice -, fapt care în prezent devine un deziderat și totodată o povară careia în mod obligatoriu trebuie să i se răspundă.

Fie că ne referim la contribuțiile autorilor maghiari, sași, români sau țigani/romi din România, decada anilor 90 înregistrează o preocupare specială cu scop regenerativ, notabilă în special din partea celor activi în științele sociale, a sociologilor, antropologilor sau asistenților sociali. Unii dintre ei mai avizați, alții mai puțin, precum și unii cu totul obtuși la abordări cu adevărat științifice, tributari mai mult sau mai puțin unui impuls restitativ sentimental. Situația s-a schimbat, încet dar sigur, în decada 2000 când apar lucrări tot mai bine conectate la abordările apusene, deși ele sunt concurate de o paralelă literatură greu de calificat drept academică.

Provocările actualității au făcut ca cele mai multe dintre studii să fie dedicate aspectelor socio-economice și etno-culturale. Interesul pentru dimensiunea diacronică a cercetării rămâne însă limitat. Excepție în literatura istoriografică sunt studiile lui Viorel Achim, respectiv cele ale unor colegi unguri ca György Szabó, Zoltán Zsupos. De menționat sunt și rarele contribuții apusene, dintre ele remarcându-se, totuși, mai recente preocupări ale lui Fabian Jacobs, Johannes Ries și Joachim Krauß. Notabil, însă, că exceptând materiale lui Achim și Szabó, ceilalți cercetători, deși interesați de reconstituiri istoriografice, prezintă un vădit interes apropiat de științe sociale, fapt explicat de backgroundul lor de antropologi sau sociologi.

Istoriografia de expresie germană din Transilvania nu prezintă un profil diferit de ceea ce caracterizează preocupările cu această temă ale colegilor români din secolul XX sau chiar a primei decade din cel prezent. Aceleași inconsecvente abordări, același sumar interes pentru subiect tratat, cel mult, în anumite monografii de localități, respectiv, în articole de calendar. Excepția o constituie lucrarea lui Franz Remmel din 1993 care, cu toate rezervele legate de finalitatea sa, schițează un profil istorico-sociografic al lumii romilor/țiganilor transilvăneni.

Această penurie obligă cercetătorul unor aspecte axate pe reprezentarea romului/țiganului în culturile vecinilor să frecventeze concomitent mai multe tipuri de discurs specific istoriei culturale dar și a celei sociale. Deși pare o construcție oarecum răsturnată, cu o firavă tradiție documentară și metodologică la bază și o tot mai vastă deschidere înspre o permanent în mișcare limită superioară, putem spune că acest demers are și atuurile sale cognitive. Astfel, practicarea

unui asemenea discurs hibrid se profilează ca alternativă viabilă în a tentativa de a discuta critic producția adesea biasată de cunoaștere în materie.

Metodologie: În efortul de a ne sincroniza cu abordările din spațiul apusean unde interdisciplinaritatea, în particular, dialogul istoriografiei cu științele sociale a dus în final la studii specifice istoriei culturale, lucrarea noastră propune citiri asemănătoare. Ne aventurăm în această direcție chiar în ciuda unui deficit recunoscut în literatura secundară autohtonă. Deși poate părea foarte ambițioasă sau chiar pripită, dacă ne raportăm doar la inconsistența preocupărilor empirice și teoretice precedente, selectarea anumitor tropii și, mai ales, considerarea lor în relație cu rezultatele unei literaturi teoretice, preponderent post-structuraliste, fac ca demersul nostru deconstructivist să fie o variantă viabilă în (re)cunoașterea naturii compilat - colajate a reprezentării alterității țiganului.

O alternativă compensatorie în acest demers a fost o parcurgerea unei bogate bibliografii occidentale care a încurajat în sensul practicii chibzuite a unei comparații asimetrice (vezi: Jürgen Kocka). Conștientizarea unei perspective teleologice, prea adesea monedă curentă în abordările germane, nu a descurajat însă permanenta preocupare cu transferul de cunoaștere din lumea occidentală spre cea a enclavei reprezentate de cultura săsească transilvană. Examinarea unor texte de producție occidentală, citate sau care se regăsesc în biblioteci provinciale au încurajat nu numai comparația, exploatată uneori și în sens euristic, dar, mai ales, au relevat că percepția alterității țiganului putea prea bine fi la discreția unor judecății livrești influente care, uneori, puteau fi mai convingătoare în reconstrucții decât interacțiunea reală cotidiană. Ele ajungeau să dirijeze chiar un discurs cultural-cognitiv datorită pretenției sale științifice derivate, mai ales, din utilitatea/serviabilitatea textului față de politicile statale decât de empiria cercetării. Ca atare, concluziile textului științific, servind agende politice, se puteau disemina, reproduce, ori primeau validare, poate chiar inspirau, narațiunii pretins reale sau specifice literaturii etiologice. De altfel, datorită mizelor politice legate de exercițiul puterii și, mai ales, preocupării cu supravegherea și repertorierea resurselor umane, realitatea putea fi manipulată în ciuda unui interes cognitiv, pretins realist, sau înclinat spre autenticitate, cum poate părea cel din literatura statistică sau etnografică. Alteori, dincolo de acestea, împărtășirea unui background ideologic iluminist sau romantic putea genera opțiuni pentru conturarea unor reprezentări în funcție de formația intelectual – profesională a autorului. Grație acestor considerente și ascendentului

textului academic, circulației sale tot mai vaste atât pe orizontală cât și pe verticală, se poate spune că, cel puțin până la un anumit nivel, se poate observa conturarea unei *communis opinio* a unei lumii de cititori uniformizată în convingeri sau expectanțe în ce privește (re)cunoașterea țiganului, ceea ce justifică tratarea noastră comparată, chiar și în versiunea sa euristică.

Împărtășind convingerea că producerea de cunoaștere despre alteritate este puternic condiționată de temele considerate centrale în definirea identității proprii a membrilor grupului care propune un discurs cultural-cognitiv, am insistat, fie și sumar, asupra aspectelor legate de definirea identitară a sașilor în cadre provinciale în relație cu alte grupuri, respectiv, asupra aspectelor relevante în interiorul propriei comunități în definirea normativității individuale. În funcție de acestea am căutat să reliefăm modul în care ele pot evidenția factorii care condiționează declararea stereotipală a anomiei țiganului, ca Celălalt din proximitate și/ sau exotic/primitiv de acasă. Așadar, această lucrare este în primul rând despre factorii care influențează producția de cunoaștere despre țigani de-a lungul secolelor XVIII-XIX și modul în care se articulează ea în cultura săsească, putându-se constitui în reper critic față de un limbaj prejudicios practicat în diverse surse ale vremii. Cu alte cuvinte, ea poate atrage atenția asupra limitelor demersului cognitiv ale oricărui producător de discurs despre celălalt, subiect aflat la intersecția dintre experiență subiectivă și cunoașterea științifică a cărei atribut forte a fost și este pretenția obiectivității.

Mai mult decât despre romul/țiganul circumstanțial, eminenta lucrarea urmărește imaginatul subiect în mintea producătorilor de cunoaștere și eventual a consumatorilor săi. Asta nu înseamnă negarea existenței țiganului/romului și declararea sa simplu ca o fantasmă a minții sașilor, ci recunoașterea că setul de stereotipii și prejudecăți vehiculat în jurul său sunt un amalgam de experiențe și preconcepții care lezează, în ultimă instanță, interacțiunea, radicalizează atributele, le încarcă negativ conservându-le vreme îndelungată, având rostul primar de a asigura etanșizarea granițelor dintre cele două grupuri. Totuși, pe tot parcursul tezei rămâne stringentă tentativa explicării accentului pus pe un anumit set de stereotipii culturale de proveniență eterogenă (i.e. originală/autohtonă sau rezultat al unor transferuri culturale adesea fanteziste sau simple supoziții relevând prejudecățile normativilor din centrul și răsăritul continentului). Problema normativității și a auto-identității rămâne critică, țiganul nereprezentând, de cele mai multe ori, decât un pretext în relație cu care se exprima

superioritatea propriilor valori, apartenența la o cultură importantă a Europei „civilizate”, care-și arogă preumțios un statut unic, deseori explicit depreciativ în raport cu țigani.

Sursele: În efortul consecvent de a decela între experiența trăită intuibilă și cea livrescă, mai ușor accesibilă, ce au influențat reprezentarea țiganului în cadrul culturii săsești, am intercalat mai multe feluri de surse. Pe de o parte, pentru a ne apropia de experiența cotidiană, am recurs la materialul cronistic și la vastul material de presă. Cu limitele lor privind accesul istoricului la mentalul și interacțiunea prejudiciată cotidiană, ele prezintă narațiuni al căror fir poate sugera recurența unor motive de precauție sau temeri și care, inevitabil, pot sugera ceva despre perspectiva societății săsești cu privire la *țiganul circumstanțiat*, dacă nu despre cel real. Pe de altă parte, am exploatat un material etnografic, folcloric prezent în volume de sine stătătoare, manuale, literatură statistică și diverse materiale publicate în jurnalele și calendarele vremii. Acestea propuneau imaginea unui *țigan generic* esențializat respectiv tipizat. Nu putem să nu notăm că, adesea, materialele de presă relevă nu doar contactul cu literatura academică, ba mai mult, că aceasta din urmă a putut eventual influența modul de a reflecta asupra faptelor/interacțiunilor sociale cotidiene implicând țigani.

Deopotrivă, raportarea la subiecții țigani a diverselor narațiuni cuprinse în categoria *diverse*, între așa - zisele *știri de culoare* (soft – news) e influențată de experimente politice, de altfel, analizate în scrieri cu specific antropologic, de unde un evident bias în a vedea pe țigani ca eterni problematici sociali. Este evident deci că, din ce în ce mai mult, cu avântul presei textul pretins științific, apt să ofere o imagine generică, poate fi diseminat mai ușor căpătând și capacitatea de a influența reprezentarea unui țigan circumstanțiat și, astfel, să anuleze profilarea unor nuanțe și reevaluarea unor stereotipuri. Cu alte cuvinte, simplitatea mecanismelor mental cognitive caracteristică interacțiunilor cotidiene își găsește propriul avatar în rețetele sentențioase ale producției științifice. Pe de altă parte, sursele jurnalistice sunt utile deoarece ele puteau fi alimentate direct de autoritățile polițienești care trebuiau să își evidențieze eficiența în asigurarea status quo-lui, într-o lume atât de diversă etnic ca cea transilvană. De aici, o tot mai puternică tendință de a sublinia etnicitatea deviantului, de a transforma anomia permanent atribuită țiganului generic în marcă a apartenenței la lumea criminală.

O categorie specială de surse este reprezentată de cele vizuale. De la litografii, la stampe, respectiv, la fotografie, fiecare au reprezentat pe țigan în posturi pretins documentariste, deci au

încercat să se alinieze discursului contemporan științific sau opiniei general împărtășite despre țigani, ceea ce demonstrează o inter-relaționare dintre producția de cunoaștere scrisă și cea vizuală.

Circumstanțial sau generic țiganul se regăsește felurit în narațiunile/descrrierile dedicate sau nu în exclusivitate acestui grup etnic. Pendularea între cele două variante e irelevant din punctul de vedere al conținutului și intenționalității. Aceasta pentru că, adesea, ambele genuri de producții relevă consecvent dorința auctorială, a aceluia care mediază observația, repertoriază, într-un cuvânt, produce cunoaștere. În consecință, țiganii pot, prea bine, face mai degrabă ce trebuie să facă, conformându-se, independent de voința și controlul lor, unui portret aprioric alocat în cultura emitentului de discurs care e rezultatul întâlnirii dintre prejudecățile lumii din care provine observatorul și eventuala interacțiune cotidiană filtrată într-o manieră departe de a fi obiectivă, adeseori chiar irațională, sau chiar în funcție de misiunea socială asumată a autorului. Acesta mixtură de experiențe livrești sau concrete au trebuit să găsească un mod de a coabita, fapt concretizat prin proliferarea unor stereotipii de o consistență seculară, care sunt responsabile de menținerea țiganilor într-o postură defavorabilă, marginală.

Grile de lectură principale. Două sunt grilele care marchează articularea discursului sașilor cu privire la alteritatea țiganilor. Acestea țin de (pre)modernitatea în care producțiile au fost elaborate. Pe de o parte, distingem efectul disciplinării sociale cu variantele sale confesionale și polițienești. Pe de altă parte, se reliefează orientalizarea, care dincolo de aspectul său științific, ca modalitate de cunoaștere și ordonare/ ierarhizare va reține din accentele specifice disciplinării sociale. Fără a fi central proceselor autodefinirii, exceptând cazul operei lui Wlislöcki, țiganul a fost instrumentalizat în ambele contexte pentru a întrupa pe *celălalt radical*, pe străinul de acasă profund anomic. Acest fapt relevă primatul unei perspective raționaliste iluministe ce se intersectează, contextual, cu o viziune specifică naționalismului cultural de expresie romantică. Modernitatea prelucrează un material anterior, oricum prejudicios, nefăcând decât să schimbe argumentele de factură religioasă cu instrumentele științifice, fie că ele sunt filologice sau specifice cunoașterii sociale de la acea vreme.

Tropii cei mai frecvent vizitați de autorii sași analizați de noi au depins de recurența lor în discursul autohton și apusean din secolele XVIII-XIX. Personal, am optat pentru selectarea unui

set de tropi, cu propriile subteme, precum originile și etnicitatea, identitatea religioasă (formalismul religios și păgânismul), nomadismul (ca semn al primitivității și al anomiei sociale), delincvența, feminitatea (cu locul femeii în familie și practica magiei), în fine, artistul muzician. Toate acestea se vor regăsi reluate într-un capitol final dedicat reprezentării iconografice, pe care am decis să o tratăm independent de capitolele anterioare, pentru că domeniul solicită un tratament aparte din punct de vedere metodologic, datorită specificității surselor. De altfel, într-o măsură, opțiunea pentru autonomia capitolelor și largile digresiuni introductive cu privire la tropii selectați arată intenția noastră de a înțelege lucrurile în contextul lor tematic mai larg și nu doar restrâns la tema cu pricina. Doar aceste reflexii teoretice, credem noi, pot face subiectul mai inteligibil, îl pot integra într-un context mai larg al *istoriei culturale*, înțelegând ca teritoriul de întâlnire dintre analiza de discurs, inspirată de antropologia istorică și culturală și istoria socială. Astfel, sperăm că am depășit cadrele strânse cu care ne-a obișnuit imagologia istorică, în unele cazuri practică ca o simplă repertoriere de clișee culturale, ele însele pasibile de a fi exploatate în sensul surselor din care compilează. Incursiunile teoretice, asupra cărora am insistat în debutul fiecărui capitol, au exact rostul de a înțelege care a fost rolul și funcția unor prejudecăți în a defini țiganul în raport de opoziție cu propria cultură, de a arăta breșele acestui tip de alterizare prin eventuala identificare a unor mecanisme sociale asemănătoare în chiar interiorul culturii producătoare de discurs, de a evidenția un mod de a relativiza și sublinia subiectivismul în materie de producție de cunoaștere despre *celălalt*.

Centralitatea anumitor tropi relevă nu doar alteritatea țiganilor, ci, în principal, reperele fundamentale ale culturii propunătoare de cunoaștere, care se văd chestionate de modul de viață al țiganilor. Dar aceasta nu duce la o reevaluare a celor asumate de sași, ci la simpla denunțare ca anomie, devianță, aberație, degenerescență a țiganilor ca obiect pasiv al observației. Ba mai mult, țiganul generic poate fi instrumentalizat ca mostră radicală a alterității și a consecințelor nefaste ale unui așa - zis trai indolent, nesedentar, nereligios, neconform cu o etică și moralitate asumate de sașii, derivat al combinației dintre propriile precepte religioase și laice. În consecință, tropii examinați par, mai degrabă, a ține de argumentele utilizate în statuarea anomiei și menținerea granițelor, decât de reala cunoaștere a culturii țiganului.

Inspectarea mediului săsesc, reliefaarea fundamentelor ce stau la baza propriei identități se regăsesc distorsionate sau pe dos în demersul rezervat lumii țigănești. Tonurile îmbrățișate de autorii materialelor elaborate arată dispoziția lor de a se insera unui limbaj al civilității

universale, la vremea aceea, profund european-centristă, dar și de a confirma ierarhii particulare provinciale. La modul general, asumarea anumitor paradigme apusene nu e echivalentă doar cu efortul de a stabili un sincronism cu cunoașterea apuseană, ci de a reconfirma, pe baze noi, o ierarhie oricum existentă care să justifice un program supraveghetor al autorității locale sau centrale și, nu în ultimul rând, să fortifice granițe simbolice care să protejeze propria cultură. Dacă înainte acest lucru era făcut în baza unor argumente religioase, cu secolul XVIII accentele de identitate care încep să conteze sunt de factură laică filologice sau sociografice. Toate se întretaie cu un discurs pe multe niveluri specific caracteriologiilor naționale.

În primul capitol surprind această preocupare și evidențiez cum declararea alterității celuilalt se face pe baza unor elaborate demonstrații filologice. Acestea sunt manifestarea *orientalismului domestic* german care, în lipsa unui imperiu colonial maritim, s-a refugiat și manifestat în demonstrații filologice și etnografice. Grație lor se părăseau paradigme mai vechi ca originile egiptene, amorite care erau înlocuite cu originea indiană a țiganilor. Urmăresc penetrarea acestui fenomen în lumea academică germană cu care sașii au avut contact direct prin stagiile de pregătire concretizate prin frecventarea universităților germane. Göttingen-ul în care activa Grellmann, grație căruia s-a popularizat această nouă descendență, a fost un centru frecventat de intelectualii sași care au fost atenți la dezbaterile filologice pe parcursul secolelor viitoare. Chiar dacă unele voci nu au răspuns salutar la acest demers cu valoare de paradigmă, preferând să inventeze propriile genealogii sau să frecventeze altele mai vechi, din secolul XIX ea s-a impus, fiind urmărită de toată lumea. În mod particular, ea a fost exploatată în manieră mai specială de Wislowski, care grație unei expresii îndomani ce a marcat imaginarul intelectual german, a putut încerca aruncarea unor punți între poporul marginalizat al țiganilor și lumea pan-germană căreia i s-a adresat cu scrierile sale.

Trecând de la un aspect care deși putea duce la revizuiți privind poziția, măcar simbolică a țiganilor în discursul cultural german și săsesc, dar care nu a schimbat nimic în ce privește percepția țiganilor ca străini, intruși, extra-europeni, într-un cuvânt ca primitivi, în capitolul 3 urmăresc modul în care s-a articulat alteritatea religioasă a țiganului. Creionez un parcurs care a ținut cont de literatura etiologică, superficialele remarci ale unor reformatori religioși, ajungând la informațiile specifice literaturii statistice, etnografice și pedagogice, demonstrând plasarea țiganului în afara creștinătății, a oricărei religii; deci profilarea figurii apostatului. Relievez asocierea sa cu evreul ca participant la deicid și, în cele din urmă, după ce urmăresc impactul

social al apartenenței confesionale în sistemul transilvan, relev predispoziția de a asocia pe țigan cu religia greco-orientală a românilor. Atribuirea unui fond superstițios și a unei inconsecvențe în practicile de cult reliefează împletirea dintre argumentul unui tip de formalism contextual și aprecieri de natură calitativă care accentuau nefamiliarizarea cu mesajul creștin. Ca de obicei, Wislocki vine să amplifice cunoștințele antropologice, pe calea comparațiilor cu lumea indiană sau mitologia clasică stabilind similitudini dintre religia țiganilor ca exotici domestici cu cea a popoarelor antice, un loc central revenind spiritelor, fapt ce permite plasarea religiei țiganilor nomazi, singurii *autentici*, în sistemul animist.

Perpetua transgresare de la un sistem religios la altul are corespondent în reprezentarea modului de trai mobil examinat în capitolul 4. Nomadismul, peripateticismul chiar etapa migrației înspre Europa centrală sunt confundate cu rătăcirea sau bejania. Pentru starea de apatrid s-au găsit și explicații tot de factură religioasă. Convenabile pentru mintea unui creștin, familiar cu tema evreului rătăcitor, mobilitatea spațială este conceptualizată în sensul proniei divine. Desigur, această grilă de lectură era depășită în secolul luminilor și în cel al națiunilor. Legătura dintre paradigma națională și leagănul, obârșia sunt suficient de influente pentru a susține argumentul străinului rătăcitor și a justifica marginalizarea acestui grup. Corespunzător filosofiei specifice teoriilor evoluționiste combinate cu caracterologiile naționale se trasează chiar o ierarhie între popoarele sedentare și cele nomade, țiganii ajungând să populeze în imaginarul săsesc acest tip de popor. Cultura lor materială precară, adaptată acestui mod de trai mobil este utilizată, adesea, ca argument al primitivismului. Această percepție uniformă este cât se poate de subiectivă, chiar total necorespunzătoare cu situația din provincie, unde majoritatea țiganilor erau sedentarizați la momentul când aceste schițe de portret antropologic erau sistematizate. Dacă pe de o parte, acest discurs din jurul tropului nomadului vădește efectul orientalismului domestic, pe alt nivel, problema mobilității spațiale era trecută și prin filtrul agendei disciplinării sociale. În consecință, țiganul nomad devenea în modernitate simbolul anomiei sociale, a crimelor de tot felul, brigandajul fiind doar o formă a acestuia.

Diversificare a paletei de acuze aduse țiganilor ce au contribuit la criminalizarea etniei este tratată în capitolul 5. Ca și în celelalte capitole, într-un preambul tratez aspecte teoretice privind acuzele aduse țiganilor care relevă, mai ales, temerile societăților europene și care servesc apoi la conturarea unui set de norme legale care să regleze disputele sau, în apus, chiar să devină bază pentru persecuții colective. Particularizez discuția în funcție de codul juridic saxon și

apoi cel penal austriac, pentru ca, mai apoi, să reflectez asupra esențializării imaginii țiganului ca practicant al micii hoții de zi cu zi ce se desprinde cu prisosință din operele etnografice și cele folcloristice. O categorie aparte de surse care au contribuit la reliefaarea imaginii țiganului în postura de nelegiuit sau criminal au reprezentat-o știrile de presă și cronicile. Narațiunile preluate de acestea din diverse comunități săsești reproduc imaginea unui țigan a cărui implicare în falsificări, incendieri, răpiri de copii să întrețină o stare de bănuială, dacă nu chiar de animozitate abilă în a naște tot soiul de acuzații, mai mult sau mai puțin întemeiate, dar care sunt totuși funcționale în a consacra profilul unei alterități periculoase.

Din radiografia stereotipală rezervată cunoașterii grupului nu putea lipsii țiganca, reprezentării căreia i-am rezervat capitolul 6. Deoarece portretul său combină cel mai bine date privind rasa, clasa și etnicitatea, se poate spune că reprezentarea ei a urmat o linie interesată de a relaționa atributele sale cu cele ale lumii din care provine. Și de această dată putem observa acțiunea celor două grile de lectură, orientalizarea țigăncii corespunzând, chiar accentuând exotizarea culturii țigănești. Aceasta se face prin exagerarea atributelor sale oculte, gândite a avea un aparent efect asupra organizării sociale. Pe de altă parte, citirea într-o grilă specifică disciplinării sociale, în proces la momentul respectiv, releva legătura dintre o subcultură a sărăciei și inevitabila implicare a țigăncii în exploatarea pe căi neonestе ale societății normativilor. Din nou Wislocki îi dedica pagini generoase, relevând poziția sa specială în economia casnică, în relaționarea cu culturile normativilor. Tot el evidențiază o lume total opusă celei a lumilor normative prin locul central acordat femeilor vârstnice cu rol cheie în practicile de cult ale autenticilor nomazi. Se profila, astfel, imaginea unei lumi total diferite de cea creștină în care controlul în administrarea sacrului era fieful culturii masculine.

Una dintre posturile devenite emblematice pentru imaginea țiganului în culturile europene, dar mai ales în Europa centrală și de est, a fost cea a rapsodului. Tratării acestui trop i-am rezervat capitolul 7. Pe de o parte, am urmărit un demers social, reliefând remarcile care făceau ca postura țiganului muzicant să fie doar expresia unei ocupații de rezervă între diverse altele pentru a asigura accesul la resurse din partea marginalului. Pe de altă parte, ne-am interesat de poziția sa în lumea tradițională transilvană, consumatoare a reprezentațiilor acestora. Întrucât se prefigura și o evidentă relaționare cu valențe etno-culturale, am evidențiat discuția tropului în funcție de agendele culturale ale diverselor grupuri etnice din zona Europei de est. Am observat construcția unui tip de hibridaj al muzicii ungurești-țigănești, cu efect asupra

reprezentării țiganului ca medium pentru războaiele culturale purtate între germanofoni și maghiarii. Muzica țigănească apărea, așadar, ca un medium pentru provocarea la adresa autorității culturii pan-germane din imperiul Habsburgic, căreia sașii i s-au afiliat, chiar dacă cu rezerve, ca cetățeni model. În fine, revenind pe un tărâm social, notăm discursiva preocupare cu recunoașterea primatului capelilor țigănești în chiar propria comunitate și avansarea unor soluții de depășire a situației subdezvoltării acestui aspect cultural neglijat în comunitățile săsești. Deși se urmăreau rezolvări căutate în interior, acestea nu se exprimă exclusivist față de țiganii rapsozi, de unde recunoaștem o perspectivă romantică care evidențiază un discurs esențialist față de țigani.

Capitolul 8 este dedicat reprezentării imagistice a țiganilor. Analiza acestui tip de surse evidențiază cum limitele tehnice trebuiau să găsească variante în a crea portrete tipizate. Notăm un explicit și preponderent interes etnografic, dublat uneori de un tip de romantizare. Ele sunt parte a unor întreprinderi care privesc galeria de etnicități din provincie. Drept urmare, în mod inevitabil, ele probează o ierarhie, de unde și necesitatea unui tip de manipulare, în ciuda unei exprese intenții documentariste care accentuează o intenționată *autenticitate*. Înregistrarea *exoticului de acasă* are corespondent și în lumea socială prin maximizarea sărăciei. Cu alte cuvinte, se poate spune că, în general, clișeele vehiculate în materialul scris contemporan își găsesc confirmarea în reprezentările imagistice, fie că ele erau realizate în studio sau pe teren sau erau litografii sau stampe. Chiar dacă teme curente în imaginea țiganului ca cel al furtului sau al ghicitului nu sunt centrale în repertoriul transilvan, insistându-se mai mult asupra inserării în registrul ocupațiilor sau asupra precarității condiției sociale, manipularea înscenărilor specifice unui curent romantic nu lipește cu totul; țiganul apărând și în postura de brigand iar țiganca poate corupe prin posturii exhibiționiste sau corupătoare. Primitivismul este accentuat de background-ul în care identificăm mereu un cort, indiciu nu doar al mobilității, dislocării, ci și al unei așa-zise *stări naturale*. În ansamblu, și acest tip de surse relevă balansul între cele două paradigme cea a orientalizării și exotizării, ce corespunde unui interes de marketizare, respectiv, cea a coruperii morale, cu efect explicit în spațiul social, exprimat prin precaritatea materială care justifică reflexele unui tip de discurs critic de inspirație socio-morală, dacă nu social-darwinistă.

Înscenările de care uzează aceste surse imagistice, ce se aliniază discursului promovat în materialele scrise, relevă tensiunea dintre ficțiune și facticitate în procesul producerii de cunoaștere despre țigani.

O atitudine rasistă și un limbaj derogativ persistă pe tot parcursul perioadei analizate, ele negenerând însă persecuții sau invitații la măsuri represive de tipul celor exersate în lumea apuseană, cu a căror literatură sașii erau familiari. Chiar dacă se generaliza cu privire la atributele negative, realitățile provinciale puteau genera și situații în care procesul de subtipizare este evident. Per ansamblu, paradigmele importate din literatura apuseană par a dicta modul de tratare a temei. Limbajul derogativ, ca și tropii frecvențați în aceasta se regăsesc cu mare frecvență și la nivelul discursului săsesc care tinde să se asimileze celui practicat în lumea germană și, în secundar, să contribuie la dezvoltarea/rafinarea subiectului. Totuși, contribuțiile săsești pot fi tratate fără riscul de a cădea în capcana teleologiilor deoarece, dincolo de preocuparea cu etanșarea granițelor, el nu s-a exprimat prin îmbrățișarea unor soluții finale.